

Η συμβολική δύναμη της γλώσσας

Του Σπύρου Α. Μοσχονά

Pierre Bourdieu, *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*, μετάφραση: Κική Καγαμπέλη, εισαγωγή: Νίκος Παναγιωτόπουλος. Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α Καρδαμίτσα, 1999. 412 σελς.

Η «συμβολική δύναμη» της γλώσσας μάς είναι έννοια τόσο οικεία που σπάνια στεκόμαστε να την «αναστοχαστούμε». Την εξουσία, το κύρος, το «πρεστίτζ» που η γλώσσα εξασφαλίζει τα σκεφτόμαστε περισσότερο όταν τα στερούμαστε. Όταν αναλογιζόμαστε το μειονέκτημα «να μην ξέρουμε γλώσσες». Όταν προβληματιζόμαστε για το «πώς να μιλήσουμε» σε μια επίσημη περίπτωση. Όταν η προφορά μας προδίδει μια κάποτε ταπεινωτική απόκλιση από την «αστική κοινή» — τη «νόρμα».

Με τέτοια παραδείγματα ασχολείται ο Γάλλος κοινωνιολόγος Πιερ Μπουρντιέ στο βιβλίο του *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*. Και τα παραδείγματα είναι πολλά. Ο Μπουρντιέ μας καλεί να «αναστοχαστούμε» την «κοινή», την «πρότυπη»-κανονισμένη γλώσσα. Να σκεφτούμε τους περιορισμούς που επιβάλλει σε όλους. Την αδιάκοπη μαθητεία που απαιτεί η κατάκτησή της. Τα πτυχία και τα καλοβαλμένα «επαγγέλματα γραφείου» σαν γλωσσικά λάφυρα. Να σκεφτούμε τους αγώνες για την καθιέρωση «πρότυπης» γλώσσας — το «γλωσσικό ζήτημα». Τους «λογίους και διδασκάλους». Το ιδίωμα των νέων, που το θεωρούν χυδαίο όσοι αισθάνονται να τους αμφισβητεί. Τη γλώσσα ως μέσον εξαναγκασμού, εκφοβισμού, απειλής, εκβιασμού, καταδίκης, περιφρόνησης, παραπλάνησης, πειθούς, τη γλώσσα ως μέσον επιβολής της σιωπής (πόσες φορές μιλάμε μόνο και μόνο για να μπορέσουμε να πούμε στο τέλος: «τους αποστόμωσα»). Να «αναστοχαστούμε» την ουσιώδη ανισότητα της συγκατάβασης και της ευγένειας (σ' αυτά τα κατεξοχήν «εξισωτικά», υποτίθεται, εγχειρήματα, το δικαίωμα να μας μιλήσει ή να του μιλήσουμε στον ενικό το έχει ο κοινωνικά ανώτερός μας — όχι εμείς). Κι ακόμα: να σκεφτούμε τα γλωσσικά στερεότυπα, τον γλωσσ-

σικό ρατσισμό, τις καταπιεσμένες γλώσσες των μεταναστών και των μειονοτήτων, γλώσσες «απαγορευμένες» όπως τα σλαβομακεδόνικα. Να σκεφτούμε τον διαρκή «πόλεμο» μεταξύ των γλωσσών, αλλά και (αυτό το νεότερο είδος διεθνικής «ευγένειας») τη «θεσμική συγκατάβαση» των ισχυρών απέναντι στις «λιγότερο ομιλούμενες» γλώσσες.

Πολλά είναι τα παραδείγματα και μοιάζουν να δικαιώνουν, δια του αποκλεισμού, τον προκλητικό ισχυρισμό του Μπουρντιέ ότι η πληροφόρηση σπανίως είναι στόχος της επικοινωνίας, ότι η «επικοινωνία ως πληροφόρηση» είναι μια αντίληψη κανονιστική.

* * *

Για τον Μπουρντιέ η γλώσσα είναι ένα ουσιωδώς κοινωνικο-ιστορικό φαινόμενο, μια κοσμική, πρακτική δραστηριότητα που ασκείται σ' ένα πεδίο διαρκών συγκρούσεων, όπου οι αποκτημένες γλωσσικές μας συνήθειες αλληλεπιδρούν με τις απαιτήσεις της «αγοράς». Ο λόγος εκφέρεται πάντα σε συγκεκριμένες περιστάσεις, à propos, και κρίνεται πρώτα-πρώτα ως προς την καταλληλότητά του. Δεν υπάρχει ενιαία και ομοιογενής γλώσσα. Η νόμιμη ή κυρίαρχη γλώσσα (η «πρότυπη», η «κοινή», η «φιλολογική» γλώσσα) είναι μια γλώσσα νικήτρια, που έχει επιβληθεί, με άνωθεν θεσμική παρέμβαση, σε βάρος άλλων γλωσσών ή διαλέκτων κι έχει αποκτήσει σταδιακά υπόσταση «επίσημη» ή «εθνική». Η καθιέρωσή της μας ωθεί να παραγνωρίζουμε, να υποτιμάμε ή ν' απορρίπτουμε την ύπαρξη, στη διαφορούμενη «γλωσσο-γεωγραφική επικράτεια» της, μειονοτικών ή «περιφερειακών» γλωσσών, διαφορετικών διαλέκτων ή κοινωνιολέκτων, ή, ακόμα, των αποτυπωμάτων (τοπωνυμίων, δάνειων εκφράσεων) που έχει αφήσει στο «εσωτερικό» της η επαφή με άλλες γλώσσες και «αγορές».

Σύμμαχος της πρότυπης γλώσσας είναι η γλωσσολογία. Για τον Μπουρντιέ, οι «εσωτερικές» αναλύσεις της γλώσσας, στο πλαίσιο της νεότερης γλωσσολογίας, δεν είναι επιστημονικά ουδέτερες: αποτελούν σε μεγάλο βαθμό επιστημονικές εκλογικεύσεις ή και απολογίες της «πρότυπης» γλώσσας. Η γλωσσολογία, ισχυρίζεται με κάποια υπερβολή ο Μπουρντιέ, δεν είναι παρά μια επιστήμη νομιμοποίησης — καταδικασμένη να είναι ρυθμιστική.

Σύμμαχος της πρότυπης γλώσσας είναι και η εκπαίδευση. Η «κοινή» γλώσσα ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις μιας, δυνάμει, ομοιογενοποιημένης αγοράς εργασίας, στην ομοιογενοποίηση της οποίας, άλλωστε, συμβάλλει. Με την εγκαθίδρυση τυπο-

ποιημένων εκπαιδευτικών δοκιμασιών και τη θέσπιση μετρήσιμων εκπαιδευτικών προσόντων, έτσι ώστε οι θέσεις εργασίας να εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τα εκπαιδευτικά πιστοποιητικά, το σχολείο γίνεται το κύριο μέσο πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Στο σχολείο κυρίως δημιουργούνται οι «γλωσσικές έξεις» των πολιτών-υπηκόων, εκεί «φυσικοποιούνται» οι διαφορές τους.

Βέβαια, διαφορετικοί «χειριστές» του λόγου διαθέτουν διαφορετικά αποθέματα «γλωσσικού κεφαλαίου», έχουν δηλ. σε διαφορετικό βαθμό ανεπτυγμένη την ικανότητα να παράγουν εκφράσεις κατάλληλες για τις περιστάσεις μιας συγκεκριμένης «αγοράς». Ο Μπ. διατείνεται ότι όσο περισσότερο «γλωσσικό κεφάλαιο» διαθέτει κανείς τόσο μεγαλύτερη ευχέρεια έχει να διαχειρίζεται το σύστημα διαφορών και ανισοτήτων προς το συμφέρον του, προκειμένου να διασφαλίζει αυτό που αποκαλεί «κέρδος διάκρισης». Μπορεί να συμπεριφερόμαστε σαν να ήταν η γλωσσική μας «καλλιέργεια» μια εντελώς προσωπική υπόθεση, «σαν να βασίζεται στις ποιότητες του προσώπου και μόνον», όμως το κέρδος διάκρισης, που η χρήση της νόμιμης γλώσσας προσπορίζει, εκπηγάει από το σύνολο του κοινωνικού σύμπαντος και των σχέσεων κυριαρχίας που το δομούν.

«Διαμορφωμένες συνήθειες», «κεφάλαιο», «αγορά», «εξουσία»: διάκριση — αυτές είναι οι βασικές έννοιες με τις οποίες ο Μπουρντιέ κτίζει τη θεωρία του, αναστοχαστική και απομυθοποιητική, της γλωσσικής πρακτικής.

* * *

Η έμπειρη μεταφράστρια Κική Καψαμπέλη αξιοποίησε και το γαλλικό πρωτότυπο και τη (συμπληρωμένη/αναθεωρημένη) αγγλική του έκδοση. Είχε ν' αντιμετωπίσει ένα κείμενο πολυσύνθετο, μακροπερίοδο, τεχνικό και υπαινικτικό συγχρόνως, με ομόκεντρες αναπτύξεις φυγόκεντρων θεμάτων, με διατυπώσεις αποφθεγματικές, θαυμαστής κάποτε πυκνότητας, προκλητικές, ανατρεπτικές, στρατευμένες. Είναι άθλος η απόδοση ενός τέτοιου κειμένου. Θα μπορούσαν ίσως να είχαν αποφευχθεί κάποιοι εξεζητημένοι όροι — «φυσίωση» (αντί «φυσικοποίησης»), «ενάλλαγμα», «διακατανόηση», «διάρρηση» —, που πάντως επεξηγούνται όλοι σε σχετικό Σημείωμα.

Θα ήταν προτιμότερο να είχε μεταφραστεί στα ελληνικά και η εξαίρετα πληροφορημένη και, κυρίως, καταληπτή Εισαγωγή στην αγγλική έκδοση του John B. Thompson. Η Εισαγωγή του Νίκου Παναγιωτόπουλου, η οποία επωμίζεται τον βαρύ τίτλο της

γαλλικής έκδοσης («Τι σημαίνει το ομιλείν»), υιοθετεί ένα δύσκολο εξηγητικό ιδίωμα, υπερτιμά τη «συμβολή της κοινωνιολογίας του Μπουρντιέ στην κοινωνιογλωσσολογία», υποτιμά τις πρόδρομες κριτικές που έχουν ασκηθεί από κοινωνιογλωσσολόγους όπως ο W. Labov, ο U. Weinreich, ο D. Hymes κ.ά. στην «ορθόδοξη», «καθεστηκυία» γλωσσολογία του Νόαμ Τσόμσκυ και, βέβαια, παραγνωρίζει τον ανατρεπτικό χαρακτήρα αυτής της γλωσσολογικής σχολής, προτού χαρακτηριστεί ή καταστεί «ορθόδοξη». Ίσως δεν είναι συμπτωματικός αυτός ο τύπος μαθητείας. Ο ίδιος ο Μπουρντιέ δεν διακρίνεται για τη γενναιοδωρία του απέναντι σ' αυτούς στους οποίους παραπέμπει και από τους οποίους, όχι σπάνια, εμπνέεται· καλύπτει, λ.χ., με επικρίσεις την προφανή οφειλή του στον W. Labov και στον Άγγλο φιλόσοφο J. L. Austin.

Η ελληνική έκδοση μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση ανοιχτών εγχώριων θεμάτων, όπως είναι το γλωσσικό ζήτημα και η συνεχιζόμενη διαμάχη για τα πρότυπα της κοινής γλώσσας, οι γλωσσικές μεταρρυθμίσεις, η εχθρική στάση του κράτους απέναντι στις μειονοτικές γλώσσες, η εθνική ιδεολογία της μονογλωσσίας, οι «φιλελεύθερες» πολιτικές των γλωσσολόγων.